

*Оксана Яців, аспірант кафедри культурології та українознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка*

ФІЛОСОФСЬКО-РЕФЛЕКСІЙНЕ ТРАКТУВАННЯ ЛЮДИНИ В СПАДЩИНІ МИКОЛИ ШЛЕМКЕВИЧА

У статті досліджується проблема трактування людини Миколою Шлемкевичем. Представлені моделі людини розглянуто через призму історико-культурного простору кінця XIX початку XX ст. та українського сьогодення.

Постановка проблеми. Філософське розуміння природи людини та людського завжди було неоднозначним, зокрема мається на увазі не лише хронологічний аспект проблеми, але і розуміння її різними дослідниками однієї епохи. Слід уважно підійти до синтезу проблем людського під різними кутами зору, а в контексті сказаного важливим є ознайомлення з концепцією людини, представленою філософом Миколою Шлемкевичем.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми людського буття і буття українства займалися З. Антонюк [1], С. Грабовський [2], С. Кримський [4], Є. Маланюк [5]. Так, філософ С. Грабовський у книзі “XX століття та українська людина. Виклики і відповіді” розглядає сенс людського життя за конкретно-історичними і соціокультурними обставинами реальної української дійсності XX ст., а також акцентує увагу на соціокультурному бутті людини. Відомий український вчений С. Кримський у книзі “Під сигнатурою Софії” досліджує самотворення людини в контексті духу, долі в локально-національних цивілізаціях, а в праці іншого вченого З. Антонюка “Рефлексії ідентичності” бачимо висвітлення автором процесу самоусвідомлення себе як українця.

Мета статті. Систематизувати світоглядно-концептуальні засади розуміння Миколою Шлемкевичем людини та її значимості в становленні української державності. У межах визначеної мети розкриваємо підходи Миколи Шлемкевича до трактування людини та здійснюємо аналіз моделей людини в спадщині М. Шлемкевича.

Виклад основного матеріалу. Значне місце у творчій біографії М. Шлемкевича (1894 – 1966) належить інтересу до філософських проблем. У цьому аспекті цікавим є погляд на людину, представлений філософом. М. Шлемкевич в своїй творчості підходив до трактування людини як істини духовної, соціальної. Душа людини трактується філософом у контексті розмежування антагоністичних характерологічних рис, так він виділяє

такі протилежні риси, як злоба та доброта, правда та брехня, щирість та підступ тощо. Дослідник вказує на те, що під впливом суспільства негативні риси завуальовуються, “примірюються” цивілізацією. Але поряд із тим стираються межі індивідуальності та неповторності, прояви креативності в людині. Простежуючи точку зору М. Шлемкевича, ми стикаємося з його баченням проявів – людського в снах, недугах, де ховаються “приборкані сили душі”, і саме в цьому ідеї М. Шлемкевича перегукуються з ідеями творців психоаналітичної теорії – З. Фрейда та К.-Г. Юнга. З. Фрейд у своєму вченні дуже часто акцентує увагу на витіснених, сублімованих в підсвідомість проявах психіки, які постійно проявляються в свідомій діяльності людини. “Приборкані сили душі” М. Шлемкевича – прямий натяк на юнгівське поняття “архетипу” – колективного несвідомого, трансцендентного людського досвіду, яке несвідомо передається з покоління в покоління.

З точки зору класифікації видів душі, Микола Шлемкевич виділяє декілька її іпостасей, “з’яв”. Серед них – “логос”, “етос” та “ерос”. Першому вираженню приписується здатність людини до світоглядного осмислення життя, другому – здатність до впорядкування життя, а третьому – вміння розрізнати красиве і потворне. Таке розуміння, на нашу думку, можна вважати суто ідеалістичним філософським підходом. Світоглядний вияв душі М. Шлемкевич показав через модель української людини. Це “старосвітський поміщик”, головним кредом якого стало: “А що ми покушали б, матушка?”; “гоголівська” людина, яка при всій любові та при всій прив’язаності до України впліталась в життя Російської імперії; “сковородинська” людина – це людський тип, який не прийняв російської дійсності, але і не “прирівнявся” до старосвітського поміщика. Кращого світу ця людина шукає у своїй душі, у самовдосконаленні.

Досліджуючи особливості українського життя, М. Шлемкевич керувався головною засадою,

ФІЛОСОФСЬКО-РЕФЛЕКСІЙНЕ ТРАКТУВАННЯ ЛЮДИНИ В СПАДЩИНІ МИКОЛИ ШЛЕМКЕВИЧА

яка полягала в тому, що функцією впорядкованості є встановлення порядку у первісному душевному хаосі, надання ясних форм природному станові душ, зорганізувати “духовість”. Він приєднав людську культуру до культури поля, лісу, саду, коли агроном, лісник чи садівник намагаються надати гармонії природі, впорядкувати природне буяння. Подібно, говорив М. Шлемкевич, роблять ділянки духовної культури з вільним степом душі. Для свідомості людини, інтелектуальної людини, найважливіші є дві ділянки духовної культури: ідеологічно-світоглядна і мистецька. Ідеологічно-світоглядна ділянка встановлює порядок ідей, порядок думок; мистецька ділянка визначає сферу почувань людини. Ідеологія накладає людині поставу супроти різних явищ і розумову оцінку цих явищ. Крізь призму ідеології людина краще розуміє світ і події в ньому.

Мистецтво, а головне література як нетеоретична форма філософування, допомагає людині відчутти світ, сприймати його глибше й безпосередніше. Філософ пише, що вони пов’язані між собою співпрацею, але постають окремо, кожна з них викристалізовується ясно, як “промінь сонця з мутної імлістої оболонки; і вони не можуть втратити своїх основних прикмет, бо то був би поворот до душевного хаосу, а це є зречення культури та тим самим повернення до первісної природи” [9, 78]. Адже у мистецтві пізнання та знання – це наслідок усвідомлення особливої, естетичної реальності – відтвореного у художньому зображенні та пережитого в уявленні соціального досвіду життя. Ця естетична реальність, завдяки її емоційному впливу, не залишаючи людину байдужою до того, що вона переживає, спонукає до розуміння змісту, який ця реальність містить у собі.

Водночас М. Шлемкевич визначив основні прикмети ділянок культури. Світогляд поєднує в собі тенденцію ясності і виразності понять; веде до наукової ясності та певності. Оскільки мистецтво прагне до безпосередності й життєвої близькості, то його треба пережити, а не спостерігати й приймати розумом та уявою. Сама ж здатність такого творення несе в собі значно ширший зміст, бо одночасно це процес формування й невпинного вдосконалення найвизначніших здібностей людини, таких її сутнісних сил, як розум, уява, воля, почуття. Сутність світоглядного мислення – в його ясності й виразності; ознакою правди мистецького твору є його сила зворушувати читача, глядача, слухача – сила мистецтва накинути виявлені в мистецькому творі переживання митця [7, 73 – 74]. Про вияв душі – “ерос”. М. Шлемкевич пише, що “світогляд і мистецтво – два крила Ероса” [9, 111], які живуть “патосом правди” у нашій душі.

Аналіз концепту “людина в соціальному вимірі” являє собою більш глибокий пласт історико-філософських досліджень, а філософсько-рефлексивне трактування феномену людини як соціальної істоти знаходить місце в праці М. Шлемкевича “Загублена українська людина”. У ній вчений висвітлює прагнення морального зміцнення і державного оформлення українського суспільства, здійснення ідеалів Тараса Шевченка й Івана Франка про добро, правду й красу, детермінував модель нової української людини, що є носієм національної свідомості й соборності.

Важливим (у зв’язку із вищесказаним) є висвітлення проблеми типологічної моделі українця, яку обґрунтував видатний український мислитель Є. Маланюк (1897 – 1968). У праці “Нариси з історії нашої культури” він подає моделі: “людину Гоголя і людину Шевченка”. Модель людини у М. Гоголя втрачає риси, притаманні людині і перетворюється, “спрощується” до однієї психічної риси чи органу тіла, причому негативно представлені. Наприклад, скнарство – Плюшкін, плиткий сентименталізм – Манілов, грошлюбство – Чічіков, ніс – з одноіменної новели. У моделі людини Шевченка Є. Маланюк робить акцент на її “повноті”, “гармонійності”. Ця людина ні добра, ні зла. Як бачимо, Є. Маланюк подає ці дві моделі людини у протиставленні: “гоголівська людина” – це людина з мертвою душею, у яку поселився “чорт”, а “шевченківська людина” – це “образ Божий”, справді повна і багата душею. Він зазначає, що людина Гоголя є мертва душею, передусім національно. А “Шевченко зцілив, скомасував і – Духом Нації натхнувши – відродив і утвердив Українську Людину” [5, 80].

М. Шлемкевич у своїй концепції також виводить тип української людини – так звану “шевченківську людину”. На нашу думку, він робить це ніби на протигагу трьом попереднім типам. Гаслом такої людини є “Борітеся – поборите!”. За М. Шлемкевичем, осередком світогляду такої людини є наука, а головною рушійною силою розум. Автор ідеалізує таке поняття, свідомо приписуючи ті риси, які можна віднести до розряду утопічних ідей. Це щось на кшталт створення “шевченківською” людиною суспільства “вільних духів”, держави “вільного духу”. На нашу думку, М. Шлемкевич і Є. Маланюк представляють “шевченкову” людину позитивною і здатною до створення держави. Ті категорії, які М. Шлемкевич відносить до розряду божественних (правда, поступ, воля), притаманні лише вже сформованому сильному суспільству, де панують сила, влада, закон та порядок. “Вільний дух”, який сам визначається, який не приймає традиційні догми, для

ФІЛОСОФСЬКО-РЕФЛЕКСІЙНЕ ТРАКТУВАННЯ ЛЮДИНИ В СПАДЩИНІ МИКОЛИ ШЛЕМКЕВИЧА

якого характерні ясна та незалежна думка і, в якому автор вбачає ідеал людини – частково негативістські риси, які не можуть побудувати повністю здорового суспільства. Вільнолюбство, вільнодумство, неприйняття – риси, характерні швидше анархізму, аніж чіткому державному устрою. М. Шлемкевич зазначає, що для створення і утримання держави потрібна “сильна” людина, а не людина “вільного духу”.

“Сильна” людина – це людина хліборобського класу, пролетарського класу та людина ірраціональної волі. Ми погоджуємось з думкою М. Шлемкевича, що на чолі держави повинна стояти “сильна” людина. Але далі у Шлемкевича ми читаємо, що “цього не можуть зробити ні хлібороби, бо вони сильні лише духом, ні пролетаріати (клас мас), які втрачають свою однорідність одразу коли нема одного керівника, ні люди “ірраціональної волі”, радикальні погляди яких суспільство відкидає”. У результаті ми отримали “розщеплення українського духу”. М. Шлемкевич пояснює зміст такого поняття: “хліборобська класа в своїх поміщицьких верхах вимерла або була знищена соціальною революцією. Селянство на сході загнане у колгоспи, на заході ожиріло польською господарською політикою. Сильна людина, сперта на пролетаріат, згинула в зударі з московською сильною людиною. Ірраціональний волюнтаризм топився в мріях і деклямаціях про силу” [9, 132]. Розщеплення людини (за Шлемкевичем) призвело до її розгубленості. Відчуття розгубленості є характерним для “кризової свідомості” [3, 119]. Така свідомість не здатна проектувати життєву стратегію в далеке майбутнє, адже маємо порушення балансу структурної упорядкованості локальної соціокультурної системи, узгодженості й взаємодоповнюваності у функціонуванні її різних підсистем, ефективності взаємозв’язку її компонентів, що, зрештою, веде до зниження рівня соціокультурної консолідації, деградації нормативно-регулятивної функції мистецтва, культури, суспільства. Ця нестабільність привела, за словами М. Шлемкевича, до того, що “на перехресті доріг стоїть українська душа в латаній свитині, зшитій із поношених і потертих мислей” [9, 34] і “на великому роздоріжжі ні нової ясної мислі, ні золотої мислі, ні Божого слова” [9, 37]. Вихід із цієї нестабільності може здійснюватися різноманітними шляхами, але обов’язково при наявності критичного суспільства, представники якого зацікавлені у збереженні чи відродженні тих чи інших форм своєї соціальної інтегрованості та формування нової ідеології, яка чітко формулює мету й завдання, забезпечує орієнтири та спонукає до соціальної мобільності.

Отже, “розгубленість” української людини М. Шлемкевич трактує як трагедію, але таку песимістичну позицію можна змінити на оптимістичну. Так, Ортега-і-Гасет пише, що “жити значить почувати себе загубленим” [6, 115]. Ортега-і-Гасет пояснює це так, що життя – це передусім хаос, в якому людина губиться, а приймати свою загубленість це вже почати знаходити себе (М. Шлемкевич цей порятунок знаходить у Новій людині). Таким чином, загубленість української людини М. Шлемкевич розглядає як перехідний етап її становлення, як позитивне явище. Філософ виділяє ще одну модель української людини – це “нова” українська людина, що дозволить народження “нової громади духу”, яка дасть можливість вільній людині адекватно реалізувати українську вдачу у вільній і незалежній Україні.

Висновки. Микола Шлемкевич досліджує людину у двох напрямках: духовному та соціальному. Духовний прояв людини філософ розкрив через здатність людини “обдумувати” життя, впорядковувати його, розрізняти у житті красиве і потворне. Філософсько-рефлексивне трактування феномену людини як соціальної істоти знаходить місце в “старосвітському поміщику”, “гоголівській” людині, “сковородинській” людині, “шевченковій” людині, “сильній” людині, “новій” людині. Таким чином, виділені Миколою Шлемкевичем моделі людини досить цілісно показують розвиток української людини в історико-культурному контексті, розкривають специфіку її духовного світу.

1. Антонюк З. *Рефлексії ідентичності* / Київ-Харків: Дух і Літера, 2007. – 272 с.

2. Грабовський С. І. *XX ст. та українська людина: виклики і відповіді*. – К.: Стило, 2000. – 228 с.

3. Катаєв С. Л. *Сучасне українське суспільство: Навч. посібник*. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 200 с.

4. Кримський С. *Під сигнатурою Софії*. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 367 с.

5. Маланюк Є. *Нариси з історії нашої культури*. – К.: АТ “Обереги”, 1992. – 80 с.

6. Ортега-і-Гасет Х. *Вибрані твори* / Переклад з ісп. – К.: Основи, 1994. – 420 с.

7. Тарнавський О. *Відоме і позавідоме*. – К.: ЧАС, 1999. – 584 с.

8. *Філософський енциклопедичний словник* / За ред. В. І. Шинкарук. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.

9. Шлемкевич М. *Загублена українська людина*. – К.: МП Фенікс, 1992. – 158 с.